

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398.87

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.2/28>**Павлова А. К.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ В ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ НЕОБРЯДОВОГО ЛІРО-ЕПІЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

У статті проаналізовано аксіологічні параметри часу у тестах традиційного ліро-епосу. На прикладі категорії часу можна окреслити діалектику іманентного і трансцендентного, оскільки час постає не лише безумовною сутністю емпіричних явищ, звичайних темпоральних характеристик, зокрема, вказівок на момент здійснення, тривалість певної події, пору року, дня, а також тим незбагненим, незвіданим, що постійно обертається в екзистенційній свідомості. Таким чином, можна говорити про категорію екзистенційного часу в фольклорному ліро-епосі.

Щодо тлумачень часу, сучасні вчені вирізняють три основні концепції, за якими час, по-перше, уявляється справжньою квінтесенцією, головною властивістю матерії; по-друге, атрибутом свідомості індивіда; по-третє, структурою позицій, яка моделюється індивідуально кожною особистістю з певною прагматичною метою, зокрема, для освоєння в бутті.

Саме час постає своєрідним засобом споріднення транслятора та реципієнта. З цією категорією пов'язані відчуття, усвідомлення, час може впливати та обтяжувати існування. У фольклорній свідомості виникає прагнення здолати невизначеність, а переживання сутності часу розриває межі одноосібності та розгортає ймовірність сприйняття іншого індивіда як важливої сутності, досягнення цінності його буття, важливої ролі іншої частини універсуму в своєму власному існуванні. Аксіологічний рівень часу в фольклорному творі вирізняється з-поміж інших понять, які характеризують іманентні сфери життя. Переживання часу стає моментом об'єднання транслятора та реципієнта.

Художній простір уснопоетичного твору оприявнює минуле й теперішнє в єдиному нерозривному континуумі, так би мовити, на одній площині, відкриваючи можливості для усвідомлення взаємозв'язків часу та простору.

Ключові слова: необрядовий фольклор, фольклорна свідомість, уснопоетичний твір, автор, аудиторія, час, простір.

Постановка проблеми. У багатогранній парадигмі традиційного ліро-епосу відображено одвічне прагнення індивіда до гармонійного, нічим і ніким не обмеженого життя, тому саме поняття часу, його важливість, його беззаперечна цінність завжди актуалізувались у фольклорній свідомості. Споглядання трансформацій суб'єкта та об'єкта під впливом часу породжувало низку запитань, спонукало до увиразнення та конкретизації базової концепції життя, репрезентувало семіотичні образи, вирізняло критерії моральної та естетичної оцінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній гуманітаристиці представлено цілий комплекс ідей філософів, психологів, культурологів, етиків стосовно розуміння

часу та простору. З-посеред них – субстанціальний підхід, який аналізує систему простір – час із точки зору особливих сутностей, не залежних від фізичного світу. Власне, поняття простору уявляється як неосяжний континуум, в якому наявне все суще, а поняття часу застосовується для окреслення тривалості. Реляційний підхід пропонує тлумачення простору й часу не як особливих і незалежних категорій, а як форм існування усього матеріального світу, таких, що унеможливають їхнє існування без цього світу.

Дослідження категорії часу та її амбівалентних виявів у художньому просторі ліро-епічного фольклору потребує використання інтегративного підходу з урахуванням напрацювань філософів, істориків, лінгвістів, культурологів тощо. Акту-

альною для нашого дослідження є праця відомого німецького історика Р. Козеллека «Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу», в якій він аналізує особливості досвіду історичного часу, його впливу на індивідуальне й соціальне, а також часові поняття. Екскурс здійснюється на прикладі порівняльної характеристики нового часу та минулих епох [3].

У монографії «Практичні аспекти філософії часу» автори В.О. Артюх, О.П. Бойко, А.В. Вергель та інші проаналізували філософсько-психологічні підвалини феномену часу, реляційну концепцію, проблему часу в некласичній психології, культурфілософію та соціософію часу, очасовлення культурного простору. Найвний поліаспектний аналіз поняття «час» у соціокультурному вимірі, часових вимірів «єднання» природного й надприродного з погляду отців церкви. У праці досліджено міфологічні структури часу в історіософських творах Дмитра Донцова, а також парадигму часу в художньому тексті. Один із розділів присвячено аналітиці темпорального nonexistence [7].

Постановка завдання. Метою статті є простеження амбівалентності цінності часу на прикладі усної необрядової ліро-епічної поезії. Дослідження потребує використання інтегративного підходу, структурно-типологічного, компаративного, описового методів.

Виклад основного матеріалу. Плинність буття впливала на аспекти культуротворчості, оскільки автори-виконавці пісенних творів намагалися увіковічнити важливі постаті, події, явища, що слугувало окресленню поліаспектної антропологічної моделі. Саме ж виконання ліро-епічного твору сприяло передачі інформації, відновленню в пам'яті пережитих моментів, осмисленню їхніх значень та переосмисленню своєї внутрішньої сутності. Поряд із тим, репрезентація та інтерпретація подій, що вже здійснилися, особливим чином оприявнювала цінність нинішнього моменту, бережне ставлення до самого життя і часу «наразі». Пізнання людини як космосу, як своєї частини власного світу, її тимчасовості, іманентності, залежності від категорії часу вкотре розкривають у художній макросфері ліро-епічного фольклору неповторність людського життя.

У «Філософському енциклопедичному словнику» виокремлюються такі характеристики соціального часу, як: «різномірність і різноякісність (напр. насиченість подіями обертається виразним прискоренням соціальної динаміки); незворотність і односпрямованість (невпинність руху – від минулого у майбутнє), альтернативність і вірогід-

ність (рухаючись тільки у майбутнє, Ч. с. не має фатально накресленого заздалегідь сценарію, він насичений багатоманітними версіями і альтернативами)» [8, с. 710–711].

Щодо тлумачень часу, сучасні вчені вирізняють три основні концепції, за якими час, по-перше, уявляється справжньою квінтесенцією, головною властивістю матерії; по-друге, атрибутом свідомості індивіда; по-третє, структурою позицій, яка моделюється індивідуально кожною особистістю з певною прагматичною метою, зокрема, для освоєння в бутті [7, с. 7].

У екзистенційній свідомості наратора об'єктивується наявність критерію рівності всіх складових емпіричного простору, неспроможність індивіда впливати на час, повертаючи його чи наближуючи, віддаляючи чи зупиняючи. Водночас, у процесі культуротворчості відбувається репрезентація моментів життя в амбівалентних часових параметрах. У традиційній ліро-епічній поезії можна простежувати різні вияви категорії часу, зокрема, циклічного та лінійного. Наприклад, час циклічності безпосередньо пов'язаний із усім людським існуванням, традиціями, звичаями, світоглядом, комунікативністю, морально-етичними вимірами та естетичним світобаченням.

Водночас, час лінійності – векторний та одновимірний, і його можна осмислювати в плані незворотності. Аналіз фольклорних текстів розкриває також константу: час завжди пов'язаний і з рухом, і з простором. Безпосередній зв'язок часу з простором можна дослідити на прикладі народних дум, зокрема, старовинного твору «Маруся Богуславка», де йдеться про невольників, які «тридцять літ у неволі пробувають» і не знають, «що в нашій землі християнській за день тепера» [4, с. 43]. Через комунікативну взаємодію козаків-невільників та Марусі, попівни Богуславки, кількаразове використання питальних синтаксичних конструкцій актуалізується семантика часу як цінності людського буття. Поряд із тим, аксіологічне наповнення категорії часу синтезовано з теологічною атрибутивністю, адже йдеться про найважливіше свято усіх християн – Великдень, Воскресіння Господнє. Завдяки діалогізації відбувається ідентифікація фольклорного мовлення, оскільки в образі головної героїні події минулого й проектування майбутнього моменту оприявнюються через динамізм та драматизм нинішнього.

Саме фольклорне висловлювання постає такою моделлю, у якій із реінтерпретацією поняття часу відбуваються зміни як у гносеологічних параме-

трах адресата, так і адресанта. Через категорію час у ліро-епічних фольклорних текстах вирізняються магістральні екзистенціали людської реальності. Категоріальна парадигма наявна в різних репрезентантах суб'єктності, а в системі «час і простір» важливішим постає час, оскільки саме в ньому відбуваються події, як стверджує М. Гайдеггер [9, с. 350–353].

Особливою емотивністю у фольклорному творі наповнене те, що відбувається тепер. Переживанням події, яка представлена в аспекті «тут і зараз», наповнена вся фольклорна свідомість. Модус осягнення семантики часу в ліро-епічному фольклорному тексті доволі складний. Його полікомпонентність зумовлена низкою різних факторів, оскільки час в аксіологічній системі автор – аудиторія виявляється то негативною, то позитивною цінністю.

З одного боку, в творі представлена позитивна оцінка сутності часу в людському бутті, оскільки він може видозмінювати, трансформувати, реалізовувати певну мету, представляючи домінуючу екзистенції. Категорія часу вирізняє не абстракцію, а суттєвість усього суцього. Усе довкола осмислюється, проживається й переживається саме завдяки часу. Проаналізовані тексти традиційних дум, зокрема й «Марусі Богуславки» виявляють, що теперішній час, тобто момент події, стає специфічним конструктором майбутньої долі невільників, особливої теологічної проєкції – віри в Божу благодать, милість і всепрощення.

З іншого боку, в ліро-епічному тексті наявна негативна оцінка часу, оскільки він оприявнюється як незмінний потік, непідвладний волі людини, який спроможний видозмінювати емпіричні сутності та повністю їх руйнувати. Цього разу час перетворює життя на щось примарне, а суб'єкти та об'єкти постають ілюзією, такими, що не можуть назавжди втілитися й закріпитися в реаліях моменту, в якому перебуває людина.

Давно минулий час у традиційній думі залишився поза текстом, а минулий – постає в негативному ключі, оскільки 30-літня неволя викреслила значну частину омріяного життя козаків-бранців поруч із коханими, рідними, близькими, друзями в милому краї, з його красою та неповторністю. У екзистенції Марусі Богуславки минулий час – життя на батьківщині – пов'язаний із позитивною оцінкою, а теперішній, що структурується на основі її вчинків, – із негативною:

«...Бо я вже **потурчилась, побусурменилась**
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!» [4, с. 45].

Таким чином, модус осмислення часу як цінності буття відрізняється відповідно до репрезентації образу: у козаків-невільників він виявляється в системі позитивне – негативне – ймовірність позитивного, у Марусі Богуславки – по-іншому: позитивне – негативне – ймовірність негативного. Якщо аналізувати час у порівнянні з поняттями добра та блага, то ситуація теперішнього часу актуалізується в процесі людинотворчості головної героїні, адже вона використовує момент для реалізації відважного вчинку – звільнення бранців із турецької неволі. І саме «наразі» можна трактувати в аспекті позитивної цінності часу, який сприяє змінам у духовному універсумі особистості.

Постійність часу, яка притаманна реальному емпіричному буттю, відрізняється від непостійності, що характерна для ірреального світу. Водночас, темпоральні характеристики події в ліро-епічному фольклорі досить своєрідні, оскільки вони оприявнюють взаємодію множинних світів. Це можна простежити на прикладі балад рідного життя, у яких наявний міфологічний вимір. У діалогах живих людей із померлими виявляються іманентні характеристики часу: в неділю, в п'ятницю, вчора, влітку тощо:

Молода старого із гробу збудила.

Вчера-сь ня лаяла, **ниська** ня збуджаєш

Та мені старому спокою не даєш [1, с. 139].

Художній простір уснопоетичного твору оприявнює минуле й теперішнє в єдиному нерозривному континуумі, так би мовити, на одній площині, відкриваючи можливості для усвідомлення взаємозв'язків часу та простору. Задіяна в ліро-епосі форма діалогу жінки з померлим чоловіком репрезентує психологічну та філософську лінію екзистенційної свідомості наратора: відчай від того, що час неможливо повернути, здолати, перемогти, змінити.

У низці ліро-епічних творів, зокрема, баладах, наявна позитивна оцінка минулого часу, пов'язана з сублімованою енергією ідентифікаторів добра і краси, використанням назв квітів, дерев, астрономічних явищ тощо. У баладі «Ой сину мій та Негруєнко» мати звертається до сина з запитанням, звідки він, сидячи в темниці «літечко й друге», дізнається про час, на що син відповідає:

– Ой по тім я, мати, став **літа** знати:

Ішла дівка-семилітка та по водицю

Та вкинула вітку з рожевого цвіту... [6, с. 99].

У чумацьких піснях, наприклад, на єдиній площині емотивного фону опиняються темпоральні характеристики днів тижня: «суботонька»,

«неділя», «дев'ята неділя» [5, с. 244]. Час у необрядовому ліро-епосі досягається парадоксальним чином, оскільки, з одного боку, породжує страх, сум'яття і вирізняє космос як незвіданий простір, що розпадається на минуле, теперішнє, майбутнє, яке ніяк не фіксується, не вкорінюється. А з іншого, – саме теперішнє виступає об'єднувальним конструктом, через який окреслюється аксіологічний вимір минулого та майбутнього. Екзистенційно час сприймається не лише як страх, але і як надія, адже саме через подію в часі може розкриватися сенс усього людського життя. Для порівняння, у гаївках концепт «час» семіотично поєднаний із надією та розвитком, почуттям радості нинішнього й прийдешнього:

Вже **весна** воскресла.

Що вна нам принесла? [2, с. 97].

Теперішнє асоціюється з повнотою буття, своєрідним чинником вічності, невмирущості та гармонії, вербальними репрезентаторами якої виступають у фольклорному тексті численні образи світу: «весна красна», «зілля зелененьке», «дівочая краса», «розлилися води», «зозуленька кує», «соловей щечече», «сопілонька грає», «дівчина співає», «сади розвиває» [2, с. 97].

Таким чином, час у обрядовому, як і в необрядовому фольклорі, постає безумовною цінністю, що здатна поєднати різні форми існування світу та вирізнити їхню приховану сутність. Ця категорія, представлена у формі різних вербальних ідентифікаторів, розкриває важливі рівні фольклорної свідомості: від онтологічного до феноменологічного, оскільки в ліро-епічному фольклорі час досягається як феномен усього людського життя.

Висновки і пропозиції. Поняття часу і простору в необрядовій усній поезії, на нашу думку, не можна розглядати як тотожні, оскільки час представляє не лише фізичний аспект буття, але й значно складнішу категорію. Власне, соціально-історичний час, виявляючись у художній макросфері фольклорного твору, вирізняється не лише обумовленістю змін у природному середовищі, а також – відображенням суттєвих трансформаційних процесів у бутті соціуму, в бутті конкретної людини, що можна побачити на прикладі співанок-хронік, стрілецьких, повстанських пісень, де наявна широка деталізація описуваних подій. Таким чином, на прикладі традиційних ліро-епічних творів можна простежувати особливості вияву та перетинів часу історичного, соціального та індивідуального.

Список літератури:

1. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2020. Т. 1. 474 с.
2. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2020. Т. 2. 592 с.
3. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2005. 380 с.
4. Народні думи, пісні, балади / вступна стаття, упорядкування та примітки В. Яресенка. Київ: Молодь, 1970. 335 с.
5. Народні пісні в записах Івана Манжури / упоряд. Л. Каширіна. Київ: Муз. Україна, 1974. 350 с.
6. Народні пісні в записах Миколи Гоголя / упоряд., післямова і приміт. О.І. Дея. Київ: Муз. Україна, 1985. 202 с.
7. Практичні аспекти філософії часу: монографія / В.О. Артюх, О.П. Бойко, А.В. Вертель та ін.; за ред. Є.О. Лебеда. Суми: Сумський державний університет, 2017. 155 с.
8. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ: Абрис, 2002. I–VI, 742 с.
9. Heidegger M. Sein und Zeit. Max Niemeyer Verlag Tübingen, 1967. 450 p. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/knigi_na_inostrannom_jazyke/martin_heidegger_sein_und_zeit_martin_khajdegger_bytie_i_vremja/43-1-0-1690

Pavlova A. K. AXIOLOGICAL DIMENSIONS OF THE CATEGORY OF TIME IN THE ARTISTIC SYSTEM OF NON-RITUAL LYRO-EPIC FOLKLORE

The article analyzes the axiological parameters of time in the texts of the traditional lyric epic. Using the example of the category of time, we can outline the dialectic of the immanent and the transcendent, since time appears not only as an unconditional essence of empirical phenomena, ordinary temporal characteristics, in particular; indications of the moment of implementation, the duration of a certain event, the season of the year, the day, as well as the incomprehensible, unexplored that is constantly revolves in existential consciousness. Thus, we can talk about the category of existential time in the folkloric lyric epic.

Regarding interpretations of time, modern scientists distinguish three main concepts, according to which, first, time is considered the true quintessence, the main property of matter; secondly, an attribute

of the individual's consciousness; thirdly, the structure of positions, which is modeled individually by each individual with a certain pragmatic goal, in particular, for mastering in being.

It is time that appears as a kind of means of kinship between the translator and the recipient. Feelings, awareness, time can influence and burden existence with this category. In folklore consciousness, there is a desire to overcome uncertainty, and experiencing the essence of time breaks the boundaries of individuality and unfolds the possibility of perceiving another individual as an important entity, understanding the value of his existence, the important role of another part of the universe in his own existence. The axiological level of time in a folklore work stands out among other concepts that characterize immanent spheres of life. Experiencing time becomes a moment of unification of the translator and the recipient.

The artistic space of an oral poetic work reveals the past and the present in a single unbreakable continuum, so to speak, on one plane, opening opportunities for understanding the interrelationships of time and space.

Key words: *non-ritual folklore, folklore consciousness, oral poetic work, author, audience, time, space.*